УДК [340.137:348.07].000.94(477)“19”

Г. В. Лаврик, канд. істор. наук, доц.

Полтавський державний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка,
кафедра історії України,
вул. Остроградського, 2, Полтава, 36003, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ І ДЕРЖАВНО-РЕЛІГІЙНІ ВІДНОСИНИ В УКРАЇНІ (20-ті роки XX ст.)

У статті досліджено зміни ціннісних уявлень і орієнтацій у вітчизняній правовій традиції впродовж пореволюційного десятиліття та їх вплив на регулювання відносин у релігійній сфері життєдіяльності державної моноідеології українського суспільства. Підкреслено особливе значення державної моноідеології для розвитку правової думки Радянської України кінця 20-х років XX ст.

Ключові слова: правова традиція, радянське праворозуміння, державно-релігійні відносини, церковно-релігійне життя, свобода світогляду (совісті).

Після першої світової війни і поразки національно-визвольних, державно-самостійницьких змагань українського народу 1917-1920 рр. у вітчизняній політико-правовій традиції і культурі відбулися значні, радикальні зміни ціннісних уявлень і орієнтацій. В українських землях, які ввійшли до складу Радянської Росії, тоді активно поширювалися марксистські уявлення про державу лише як про інструмент класового панування, що призводило до ігнорування її соціально-творчої ролі як “гаранту безпеки, правосуддя, арбітра в суперечці між публічними і приватними інтересами, як охоронця конкретної етнічної (або міжетнічної) спільності з властивою їй культурою, що є обов’язковою умовою її цілісності і виживання” [1,5]. Хоча саме завдяки цій своїй універсальній ролі держава могла б здійснювати всебічне правове регулювання суспільних процесів і явищ, в тому числі й відносин у сфері релігійного життя, де виявляється складна система взаємин, взаємодії та взаємовпливів канонічно й організаційно структурованих суб’єктів, об’єднаних за світоглядно-віровизначальними ознаками [2, 677].

***Завдання статті* — проаналізувати значну кількість невідомих широкому колу науковців, політиків теоретичних праць, архівних фактів та документів, і на цьому фоні різних даних виявити, як трансформувалися традиції, політика, практична діяльність державно-релігійних відносин в Україні у двадцятих роках XX століття — перш за все в теоретичному плані.**

З огляду на потреби державної організації нових суспільних відносин, після 1917 року політико-правовим проблемам довелося приділяти більше уваги, ніж очікувалося, нехай і в загальному руслі марксистського підходу до права як інструменту владарювання, політичного впливу. Д. І. Курський, котрий з 1918 по 1928 рік очолював Народний комісаріат юстиції РСФРР писав: “Пролетаріат, який завоював у Жовтневу революцію владу в державі, зламав буржуазний апарат з усіма його органами: армією, поліцією, судом, церквою. На місці зметеного в історичний кошик для сміття буржуазного права пролетаріат почав зводити нову будівлю революційного права і в перші ж дні Радянської влади заклав міцні і

© Г. В. Лаврик, 2003

непохитні основи, міцний залізобетонний фундамент для нової юридичної надбудови" [3, 56]. Йшлося про успіхи "матеріального права" у розробці декрету про відокремлення церкви від держави, про кодифікацію шлюбно-сімейного, трудового, конституційного законодавства. (Ці галузі регулювали суспільні відносини, в яких найбільш помітною була різниця між старим та новим суспільним ладом.)

Зміст і напрямки подальшої "творчої роботи по закладанню підвалин нового "матеріального права" в усіх галузях соціального життя", на думку більшовицької еліти, мала визначати ідея *революційної правосвідомості*: з нею і з системою суспільних відносин, а не з *системою норм та з законодавством* (а значить і нормативними концепціями права) ототожнювала поняття права з початку свого формування радянська загальна теорія держави і права. У рефераті, прочитаному І. Подволоцьким 1923 року на науковому соціологічному семінарі, який відбувався у першій лекційній групі Свердловського університету, право визначалося як система примусових соціальних норм, що відображають економічні та інші суспільні відносини даного суспільства; норм, які запровадила і охороняє державна влада пануючого класу для санкціонування, регулювання і закріплення цих відносин, а значить і закріплення панування цього класу [4, 136].

На думку автора, право має і свою власну логіку розвитку. Якщо "в голові юристів (і людей взагалі)" норми права, які в дійсності є лише юридичним відображенням існуючих економічних та інших суспільних відносин, відбиваються, як "самостійні сутності, — то вічні, то такі, що розвиваються самі з себе, — то природно, що ця ідеологія тісно переплітається з ідеологією століття" [4, 137-138], — наголошував І. Подволоцький. Подібно до того, як релігія була душею феодального права, філософія, на його думку, ставала душею права буржуазного. Правова ідеологія, відображаючи її, висунула природне право. Творцем права стали вважати розум.

Але на шляху буржуазії, за спостереженням цитованого нами послідовника марксизму, з'явилася грізна небезпека в особі робітничого класу і примусила її звернутися до релігії, як сили, затуманюючої розум народу. Однак релігія не могла відвоювати втрачених позицій. У неї була лише ідеологічна, уже досить заржавіла зброя, а економічного грунту, який раніше надавав їй силу, уже не було під її ногами. Тепер держава стала наказувати церкві, а не церква — державі. За переконанням І. Подволоцького, тільки пролетаріат міг скинути з права будь-який "ідеологічний мотлох" і створити "науку про право" [4, 141].

Відтак, поступово, разом з визнанням необхідності вивчення соціологічних, психологічних аспектів права в теорію радянського права приходила *зацікавленість питаннями взаємодії релігії і права*. Розвиток цілісного погляду на цю проблему, як власне, і становлення психологічної школи права пов'язуємо з ім'ям М. А. Рейснера [5].

Саме в цей період дуже помітними стають проблеми теорії та практики у взаємозв'язках релігії та держави, проблеми *животрепетні для сьогодення України, які чекають на наукове осмислення та розв'язання*. Покажемо, так би мовити, першоджерела розгляданої теми.

Для офіційної правової доктрини, що базувалася на принципах і практиці "диктатури пролетаріату", спрямовувалася проти державності і права в їхньому немарксистському розумінні та значенні, проти "юридичного світогляду" як "суто буржуазного світогляду" цілком природним було зведення соціальної сутності права лише до класової. Уявлення про *класовий характер радянського права відобразилися у загальному визначенні права*, уміщеному в марксистсько-ленінській "Энциклопедии государства и права" [6,1150-1150], укладеній, на основі фундаментальної праці радянського вченого-юриста, правознавця Є. Б. Пашуканіса "Общая теория права и марксизм. Опыт критики основных юридических понятий"

(М., 1924) та книги видатного радянського державного і партійного діяча П. І. Стучки "Революционная роль права и государства" (М., 1924). "Ми, ті, хто стоїмо на грунті права, як "системи суспільних відносин, форми організації виробництва і обміну", — зауважував П. І. Стучка, — вносимо в своє визначення права інтерес класу і охорону його робітничо-селянською державною владою" [6, 1153].

З огляду на необхідність забезпечення можливих гарантій особи, "в першу чергу –трудящої", на період до "остаточного викорінення поділу людства на класи, котре відмінило б розбіжність між правом і обов'язком, а значить — ліквідувало б і право як засіб класового панування" запроваджувалася "революційна законність" (у вигляді лозунгу її проголосили у 1920 році) [7, 129-130]. На відміну від буржуазної законності, вона, з одного боку, мала бути "свідомою адже заснована на революційній правосвідомості як свідомості класового інтересу", і, з другого боку, мала проводитися суворо, але з поглядом вперед, у бік революції, а не назад, — в бік контрреволюції. (Контрреволюційною, за оцінкою П. І. Стучки була "професорська законність" ("юридична думка"), оскільки "її погляди були спрямовані (відкрито чи таємно) назад" [8, 697]). Звідси і властивий тодішній радянській юриспруденції погляд на проблему державно-релігійних відносин, досить незвичний для дореволюйційної політико-правової думки.

Трактуючи відокремлення церкви від держави як вимогу буржуазну, теоретики пореволюційного радянського права розглядали декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви як один із *перших найважливіших документів* радянської влади. "Наш декрет переслідував не лише політичну мету, позбавити церкву влади над розумами і непрямо навіть над державною владою, чому ми оголосили конфіскацію церковного майна, але мали на увазі й духовне розкріпачення мас", пояснював П. І. Стучка [7, 134]. Завдання відокремити церкву від держави для Особливого відділу Народного комісаріату юстиції, за оцінкою вченого-юриста, — було нелегким, але необхідним. Проте він зауважував, що К. Маркс не задовольнявся відокремленням церкви від держави, і цитував висловлювання цього німецького мислителя і громадського діяча: "Людина звільняється від релігії, якщо вона релігію зі сфери державного права переносить у право приватне <...>. Але таке розділення людини на громадянина і приватну особу, переміщення релігії із приналежності держави в громадянське суспільство ні скасовує, ні прагне скасувати релігійність людини <...>. Вона не звільняється від віри, а лише набуває свободи віросповідання"[Цит. за: 7, 136].

Відомо, що ортодоксальні теоретики-марксисти не поспішали відштовхуватися від таких марксових положень у своєму розумінні тенденцій розвитку релігії. У цьому плані певний інтерес становить праці радянського юриста Г. О. Гольбарга. Заперечуючи поділ права на приватне і публічне, розвиваючи негативний підхід до права взагалі, її автор, відомий завдяки розробкам радянського цивільного законодавства, вдавався до своєрідного зіставлення права і релігії.

Ці різні поняття виявились для нього тотожними через їх однакову "ідеологізованість". "Релігія і право — ідеології панівних класів, які поступово змінюють одна одну. І коли нам ще сьогодні доводиться затято боротися з релігійною ідеологією, — наголошував Г. Гольбарг, — то значно більшою мірою нам доведеться боротися з правовою ідеологією" [9, 724]. На користь такого твердження цитований автор висував такі аргументи: "Право молодше за релігію <...>, і тому боротися з ідеєю права, яка служить інтересам експлуататорського класу, значно важче, ніж з релігійними ідеями, <...> право — наступний прихисток для експлуататорських класів після прихистку релігії. Втративши останній, ці експлуататорські класи залюбки ховаються в першому" [9, 724]. Турбувало Г. Гольбарга і те, що в полоні ідеї права "як традиції буржуазного права" продовжували перебувати "розуми, здавалось би, вільні від релігійного дурману", зокрема комуністи, котрі користуючись категоріями "революційна правосвідомість",

“пролетарська правосвідомість”, “соціалістична правосвідомість”, засвідчували наявність “певного споконвічно і довічно існуючого права, яке тільки неправильно здійснюється в різні епохи, які передували нашій радянській епосі” [9, 724].

Подібні тези, що свідчили про переорієнтацію на марксистсько-ленінський висновок щодо зникнення права в умовах комуністичного суспільства, все ж таки не сприймалися більшістю теоретиків-марксистів, які намагалися розробляти свої концепції права. У країні зберігалися престиж “права взагалі” та розуміння необхідності використання його можливостей у вирішенні складних життєвих проблем, що спонукало правову науку до проведення подальших досліджень ряду питань економічної, соціальної та інших сфер суспільної діяльності.

Саме в пореволюційне десятиліття при третьому (Соціально-економічному) відділі Всеукраїнської академії наук (ВУАН (УАН)) розгорнули свою діяльність Комісія для дослідження звичаєвого (народного) права України (1918-1934 роки), Комісія для виучування історії західноруського і українського права (1919-1934 роки), Комісія для дослідження радянського (цивільного) права (1927-1934 роки) [10].

Комісія для дослідження радянського (цивільного) права в складі голови А. Е. Кристера, вченого секретаря Б. О. Язловського та членів професорів В. В. Карпеко, М. І. Мітіліно, М. М. Товстоліса, О. С. Доброва у 1927 році ставила перед собою такі науково-дослідні завдання: “*всебічно виучувати та розвивати на базі марксистської методології ті окремі правничі дисципліни*, що мають практичне значення в умовах перехідної доби, особливо відпрацьовувати правничі питання, що постають у зв’язку з соціалістичною перебудовою радянського господарства, студіювати питання, пов’язані з обороноспроможністю Радянського Союзу і сприяти розвитку української культури в галузі правознавства” [11].

Зауважимо, що в 1924 році через брак коштів Наркоматом освіти УСРР була відхилена пропозиція Академії наук щодо створення при Соціально-економічному відділі ВУАН Інституту для дослідження радянського права. Як засвідчує статут Інституту, його завданням було збирання всіх матеріалів, що відносяться до радянської правотворчості в межах усього Союзу і особливо на Україні, наприклад, законів, декретів, положень, інструкцій, судових рішень, обіжників, постанов з’їздів, а також законопроектів із законодавчими здогадами, мотивами, поясненнями; систематизація та каталогізація зібраного матеріалу в одне суцільне ціле даних, які стосуються того чи іншого питання радянського права; всебічне вивчення відповідних явищ за допомогою анкет, довідок тощо “з метою виявити вартість і недостатки” законопроектів і діючих законоположень і “дати відповідним відомствам НКЮ та іншим свої здогади”[12, 3].

Отже, аналіз досліджуваних матеріалів дозволяє зробити деякі цікаві, на наш погляд, висновки.

1. Плідними були зусилля існуючих наукових установ ВУАН у дослідженні матеріалів “революційних” архівів та газет (вироків революційних трибуналів, газетних відомостей щодо революційного державного права) для пошуку аргументів й історико-правових підстав для обгрунтування засад державно-правового життя, традиційно найбільш властивих українському етносу. У цьому нас переконують їхні праці, ті, що побачили світ у 20-ті — на початку 30-х років [13], переважно до 1928-1929 років. А потім, коли в Академії розпочався період репресій, згортання напрямків наукових досліджень, спрямованих на національне відродження, і багато праць залишилися та продовжують залишатися в архівних сховищах, сховищах Інституту рукопису (далі ІР) та Інституту архівознавства (далі ІА) Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського (далі НБУВ) НАН України. Вони, як і дослідження О. Малиновського “Революційне звичаєве право” (К., 1928), присвячене новим правовим звичаям і традиціям, та “Матеріали до історії українського права” (К,1929), редаговані М. Василенком, *засвідчують, що впродовж першого пореволюційного десятиліття церква як інститут*

задоволення релігійних потреб певної частини населення, яке було віруючим, не виключалася зі сфери дії державних законів.

2. У науково-концептуальному забезпеченні реальної потреби класово-нормативного впливу на релігійні відносини в Україні, як і в Росії, брали участь дореволюційні правознавці П. В. Гідулянов, В. М. Гордон, М. О. Максимейко, І. К. Сухоплюєв та ін. Перейшовши на службу радянській владі, більшість із цих талановитих та освічених людей з високим рівнем фахової підготовки і загальної правової культури продовжувала схилятися до думки про те, що *лакмусовим папірцем розвинутості права є гарантування прав особи.*

Щоб пересвідчитися у цьому, варто звернутися до коментарів українського чинного законодавства, підготовлених правниками, котрі переважно працювали у наукових установах міста Харкова, у тодішній столиці Радянської України. Так, коментар до глави ІУ "Зламання правил про відокремлення церкви від держави" Кримінального кодексу УСРР 1927 року укладав старший юристконсульт Наркомату внутрішніх справ УСРР, професор І. Сухоплюєв [14, 4]. Норми поділу Х "Правила про культи" першого Адміністративного кодексу УСРР 1927 року також були об'єктом дослідження професора І. Сухоплюєва; у коментуванні норм цього кодексу, пов'язаних із реєстрацією релігійних товариств та проведенням ними зборів, походів брали участь старший інспектор Наркомату внутрішніх справ УСРР С. Невський та голова Харківської колегії оборонців М. Брон [15, III]. Вивченням норм шлюбно-сімейного права УСРР на предмет його відповідності принципу визнання недійсним церковного шлюбу займався професор кафедри проблем сучасного права правового факультету Харківського інституту народного господарства В. Сливицький [16, 231].

3. Ці та інші правники Радянської України змушені були рахуватися з проявами функціональної єдності таких джерел українського офіційного, формального або "юридичного" права 20-х років, як нормативні акти радянської влади та *внутрішні переконання, інтереси соціалістичної революції, соціалістична правосвідомість і революційна совість.* (Останні прирівнювалися до звичаєвого права, "створеного революцією, тобто самими трудящими, котрі руйнували старий капіталістичний лад і прагнули до побудови нового соціалістичного ладу [17].) Саме вони, будучи тісно пов'язані з внутрідержавними перетвореннями, по суті призводили до того, що соціальний аспект законодавства поглинався політичним.

Для тоталітарного режиму правознавства кінця 1920-их — початку 30-их років, побудованого на будь-якій методології (ідеалістичній чи матеріалістичній), *опозиційність української наукової гуманітарної інтелігенції чи принаймні її віддаленість від офіційної ідеології більшовизму, яка, думається, була природною часткою дійсної наукової творчості, виявилася небажаною.* Аналітична юриспруденція, здатна вже у 1930 році порушувати питання про те, яким чином у тогочасних юридичних конструкціях переплітаються між собою "основні в своїй протилежності — волюнтаристські та интелектуалістські начала" [18, спр. 673, арк. 3] і запевняти, що "соціалізм включає в себе і крайній интелектуалізм і чимало виразно волюнтаристських начал. Интелектуалізм виявляється в прагненні раціоналізувати господарські відносини, створити т. зв. планове господарство. Волюнтаризм полягає в запереченні безособових правил юридичної оцінки і в заміні ідеї права ідеєю класової волі" [18, спр. 673, арк. 4], легко могла вдатися і до наукової критики будь-яких рішень і розпоряджень влади.

4. Тому *"непокірних" правознавців, починаючи з другої половини 20-х років, доводилося "приручати",* причому найрізноманітнішими способами: тут і критика, і звинувачення в "опортунізмі", "економізмі", "буржуазному соціологізмі", а згодом ще й навішування ярликів "провокаторів", "зрадників", "ворогів народу". На Конференції державних марксистів, організованій Науково-дослідним

інститутом радянського будівництва і права 2 січня 1931 року у Харкові, обговорювалися не стільки актуальні наукові проблеми радянської юриспруденції, скільки проблеми, пов'язані з виробленням єдино "правильної" партійної лінії в питаннях радянського праворозуміння. Присутній на Конференції Є. Пашуканіс, передаючи вітання її учасникам від Тимчасового Оргбюро Всесоюзного Товариства "Державник-Марксист" та інституту Радянського Будівництва та Права при ВЦВК СРСР, наголошував, що "Оргбюро та інститут висловлює надію, що ця нарада стане за підвалину розгортання широкої творчої роботи нашого товариствана Україні під прапором генеральної лінії партії в дусі непримеренної боротьби зі всякими перекрученнями, в дусі боротьби за широку марксистсько-ленінську теорію права"[19].

5. Імовірно, що саме завдяки поширенню такого роду "праворозуміння", щонайперше юристами, котрих тоталітарному режиму вдалося зробити слухняними, у правових дослідженнях і в науковій літературі *запанувала описовість діючого законодавстства і різноманітних підзаконних нормативних актів* (наказів, інструкцій, вказівок, відомчих пояснень і т. п.), в тому числі і тих, *які визначали становище релігії, церкви, віруючих.*

6. Власне, в Україні, як у всьому СРСР, цьому передувала тенденція до висвітлення питань державно-церковних взаємин поза межами їх ідеологічного тлумачення новим "революційним", "пролетарського", "комуністичним" правом, що стала особливо помітною ще наприкінці 20-их — початку 30-их років, коли *державна влада у своєму ставленні до релігії і церкви почала базуватися головним чином на державній моноідеології.*

7. Таким чином, інтерпретація і розвиток правового впливу на суспільні відносини в сфері релігійного життя в українській політичній і правовой історіографії міжвоєнних десятиліть підпорядковувалися спочатку реалізації марсистсько-ленінських уявлень про "*революційне" право*, котре оцінювалося як *"революційна правосвідомість",* а подекуди — зовсім відкрито і чесно — як *"революційна доцільність",* а далі залежала від ідеології, яка забезпечувала "орієнтацію державної політики суспільного руху, в тому числі і руху наукових досліджень" [20, 30]

8. Українські правники-марксисти в своєму підході до розуміння сутності правового впливу на суспільні відносини в сфері церковно-релігійного життя відштовхувалися від класового принципу та відповідних йому особливостей правопорядку, а не від нормативістських концепцій права, котрі ототожнювали право з системою норм, із законодавством. Утім, з часом офіційна ідеологія і пропаганда потребували від них використання правових норм і інститутів, спочатку для *визначення умов діяльності релігійних організацій і віруючих*, а потім для "витіснення" їх з *усіх сфер суспільного життя* (звісно, відповідно до сталінської трансформації ідеології).

9. Наступні роки "виживання" релігії в Україні не менш цікаві, не менш трагічні і майже недосліджені. Між тим, *подальше наукове вивчення проблеми — має наукове підґрунтя:* розв'язанню сьогоденних релігійних питань якоюсь мірою може допомогти знання історії проблеми.

Література

1. Крашенникова Н. А. Цивилизационные подходы к изучению истории государсва и права // Методологические проблемы правоведения. Изд-во Московского университета,1994. — С. 5-19.

2. Академічне релігієзнавство: Підручник для вузів / За ред. проф. А. Колодного. — К.: Світ Знань, 2000. — 862 с.

3. Курский Д. И. Пролетарское право. // Курский Д. И. Избранные статьи и речи. — М.: Юридическое издательство Министерства Юстиции СССР. — 1948. — С. 56-61.

4. Подволоцкий И. Марксистская теория права. Очерк. — М.: Государатвенное издательство, 1925. — 184 с. У передмові до цього видання М. Бухарін, котрий вів соціологічний семінар у Свердловському університеті, І. Подволоцького називав "свердловцем", молодим "селянським сином", потім комсомольцем, обробленим пролетарською ідеологією і наученим володіти інструментом марксизму, а його реферат — своєрідним "людським документом", який змальовував "психологію і революційну пристрасть тих нових людей, тих нових товаришів, що прийшли нам на зміну".

5. Рейснер М. Право. Наше право. Чужое право. Общее право. — Л.: Госиздат, 1925. — 274 с.; його ж Нужно ли нам верить в бога? М.: Госиздат, 1920. — 80 с. та ін.

6. Стучка П. Законность революционная // Энциклопедия государства и права. — М.: Издательство Коммунистической Академиии, 1925-1927. — Т. І. — С. 1150-1155.

7. Стучка П. Учение о государстве и о конституции РСФСР. — М.: "Красная новь" при "Г. П. П.", 1922. — 294 с.

8. Стучка П. И. Классовое правосознание и революционная законность // Антология мировой правовой мысли: В 5-ти т. / Ред. Семигин Г. Ю. — М.: "Мысль", 1999. — Т. У. Россия, конец XIX — XX вв. — 1999. — С. 696-698.

9. Гольбарг Г. Основы частного имущественного права: Очерки. — // Антология мировой правовой мысли: В 5-ти т. / Ред. Семигин Г. Ю. — М.: "Мысль", 1999. — Т. У. Россия, конец XIX — XX вв. — 1999. — С. 727-732; Основы частного имущественного права. Очерки. М.: Красная новь, -1924.

10. Див.: Історія Академії наук. Документи і матеріали: У 3-х т. — Т. 1: 1918-1923 рр. — К.:НБУВ, 1993; Т. 2, 1924-1928 рр. — К.:НБУВ, 1998; Т. 3: 1929-1933 рр. — К.:НБУВ, 1998.

11. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут рукопису (Далі ЦНБ НАН України. ІР.). — Ф. Х. — Спр. 1411. — Арк. 1.

12. Історія Академії наук. Документи і матеріали: У 3-х т. — Т. 2: 1924-1928 рр. — К.: Наукова думка, 1998. — 764 с.

13. Праці Комісії для виучування історії західно-руського та українського права / Ред. М. П. Василенко. — К., 1925. — Вип. 1; К., 1926. — Вип. 2; К., 1927. — Вип. 3; К., 1928. — Вип. 4; Праці Комісії для виучування звичаєвого права / ВУАН / Ред. А. Е. Кристер. — К., 1925. — Вип. 1; К., 1928. — Вип. 2; Наукові досліди та розвідки Комісії радянського права. Вип І. Адміністративне право / Ред. А. Е. Кристер. — К.,1929.

14. Уголовный кодекс советских республик. Текст и практический комментарий под редакцией С. Канарского. — Харьков: Государственное издательство Украины, 1928. — 588 с.

15. Адміністративний кодекс УРСР. Текст та поартикульний коментар. За ред. С. Канарського та Ю. Мазуренка. З передмовою Народного Комісара Внутрішніх Справ УРСР В. Балицького. — Харків: Юридичне видавництво УРСР, 1929. — 400 с.

16. В. И. Сливицкий Основные вопросы брачного и семейного права УССР. // Сборник статей посвященных памяти академика, профессора В. М. Гордона. — Харьков: Государственное издательство Украины, 1927. — С. 225-255.

17. ЦНБ НАН України. ІР. — Ф. Х. — Спр. 1407. — Арк. 17.

18. ЦНБ НАН України. ІР. — Ф. 40. — Спр. 673. — Арк. 3-4. Тут нині зберігається цитована праця "Волюнтаризм і інтелектуализм в теории права", написана А. М. Ладиженським і передана М. П. Василенку для друку в неперіодичному науковому виданні ВУАН "Записки Соціально-економічного відділу".

19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. — Ф. 601. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 221; Селіванов В. Наступність у процесі розроблення концепції розвитку вітчизняної юридичної науки // Вісник Академії правових наук України. — 2001. — №2(25). — С. 3-6; №3(26). — С. 23-35.

Г. В. Лаврик

Полтавский государственный педагогический университет им. В. Г. Короленко,
кафедра истории Украины,
ул. Остроградского, 2, Полтава, 36003, Украина

ТРАНСФОРМАЦИЯ ПРАВОВОЙ ТРАДИЦИИ И ГОСУДАРСТВЕННО-РЕЛИГИОЗНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В УКРАИНЕ (20-Е ГОДЫ. XX В.)

РЕЗЮМЕ

В годы становления советской юриспруденции содержание и направление регулирования общественных отношений определялись идеями "революционного правосознания", "революционной целесообразности". От них, а не от нормативистских концепций права, отталкивались украинские советские правоведы в своем подходе к пониманию сущности правового влияния на общественные отношения в сфере церковно-религиозной жизни. *Создание благоприятных ("охранительных") условий для официальной идеологии и пропаганды требовало использования правовых норм и институтов, сначала для определения условий деятельности религиозных организаций и верующих, а потом для выживания их изо всех областей общественной жизни.*

Ключевые слова: правовая традиция, советское правопонимание, государственно-религиозные отношения, церковно-религиозная жизнь, свобода мировоззрения (совести).